

Časopis za poslovnu teoriju i praksu  
Rad primljen: 13.05.2020.  
Rad odobren: 15.06.2020.

UDK 005.32:331.101.3-055.2(497.11+497.6)  
DOI 10.7251/POS2024083C  
Originalan naučni rad

**Čeko Mirjana**, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina, miraceko@gmail.com

**Vrbanac Maja**, Fakultet za preduzetnički biznis i menadžment nekretnina, Univerzitet „Union Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

## MOTIVACIJA I BARIJERE ŽENSKOM PREDUZETNIŠTVU U SRBIJI I BOSNI I HERCEGOVINI

**Rezime:** *Ovaj rad bavi se ženskim preduzetništvom, motivacionom faktorima, ali i barijerama sa kojima se žene u preduzetništvu suočavaju. Specifičnim pristupom ovoj temi prikazano je suočavanje motivacionih faktora i prepreka omogućavajući na taj način uočavanje uzročno-posljedičnih odnosa motivacije i barijera za razvoj ženskog preduzetništva. Osnovni cilj ovog rada jeste prepoznavanje motiva kod žena preduzetnica, kao posebno značajne grupe u savremenom društvu, i ukazivanje na barijere sa kojima se one suočavaju u razvoju preduzetničkog biznisa. Istraživanje je provedeno u Srbiji i Bosni i Hercegovini (B&H) u drugoj polovini 2017. i prvoj polovini 2018. godine.*

**Ključne riječi:** *preduzetništvo, žene preduzetnice, motivacija i barijere, poslovna kultura, Srbija, Bosna i Hercegovina (B&H)*

**JEL klasifikacija:** *M20, M50*

### UVOD

Preduzetništvo je oblik stalnog traganja za prilikama koje se nalaze van sredstava i resursa koje trenutno kontrolišemo (Stevenson i Jarillo-Mossi 1990). Ovaj stav se može odnositi na pojedince, grupe, ali i na cijelo društvo. Pojedinaac treba da prepozna priliku za svoju aktivnost, a zatim da traga za resursima i putevima realizacije svoje poslovne zamisli, u uslovima i društvenom okruženju u kome se u tom trenutku nalazi. Preduzetništvo je glavni pokretač ekonomskog rasta, posebno, imajući u vidu da se ekonomska održivost određenog društva zasniva na kontinuiranom ekonomskom rastu (Audretsch 2007). Preduzetništvo je uspješnije u onim zajednicama koje odgovaraju pozitivno na poslovne promjene. Preduzetnik je onaj koji je sposoban da pretvori ideje u projekte i praksu te onaj koji otkriva priliku za profit i dobit na mjestima gdje to drugi nisu vidjeli, a to postaje stimulativno za ukupan razvoj preduzetništva u nekoj sredini.

Posebnu pažnju, u savremenoj teoriji i praksi, izaziva žensko preduzetništvo, odnosno uključenost žena u preduzetničke poduhvate i razvoj preduzetništva, svuda u svijetu pa i u Srbiji i BiH. Ovaj problem je veoma prisutan usljed malog broja i niskog procenta žena koje su uključene u preduzetništvo u ovim zemljama, posebno onih koje su samostalno pokrenule i uspješno vode i održavaju svoje vlastite preduzetničke poduhvate. U kategoriju žena preduzetnica ubrajamo žene koje su vlasnice više od 50% preduzeća (bez obzira na način na koji su stekle vlasništvo), koje su aktivno uključene u poslovanje firme kao menadžeri i koje kreiraju zaposlenje, kako za sebe, tako i za druga lica. Žene su išle različitim putevima kako bi preuzele vodeće uloge u poslu kojim se bave, kao vlasnici ili vodeći menadžeri, u malom i

srednjem biznisu. Ipak, većina žena, vlasnika preduzeća, je morala da uloži dodatni napor kako bi izbjegla prepreke i izazove koji stoje pred otvaranjem i razvojem vlastitog poslovanja. Pojava ženskog preduzetništva imala je značajan uticaj na povećanje zapošljavanja i širenje poslovne klime širom svijeta.

## TEORIJSKA POZADINA ISTRAŽIVANJA

### 1.1 Uloga i perspektive ženskog preduzetništva u svijetu

Do početka XXI vijeka, u razvijenim zemljama, žene preduzetnice su ušle u mnoge industrije i sektore. Mnoge od ranijih prepreka poslovnom uspjehu žena su uklonjene, ali su neke i dalje prisutne. Postavljeni su mnogi istraživački projekti, a istraživači su ispitivali ekonomski i društveni uticaj ženskog preduzetništva. Proučavan je uticaj žena vlasnica malih i srednjih preduzeća na poslovnu aktivnost drugih žena. Broj istraživačkih studija je stalno rastao od osamdesetih godina prošlog vijeka, kada su stručnjaci i kreatori politike prvi put usmjerili pažnju na žene preduzetnice. Pitanja koja su se još postavljala u ovim istraživanjima bila su sljedeća: Kakav je status žena preduzetnika u njihovoj sredini? U kojim ekonomskim sektorima žene pronalaze svoj posao? Koje su karakteristike žena preduzetnika i njihovih preduzeća? Šta motiviše žene da se angažuju u oblasti preduzetništva? Koji faktori utiču na strateški rast preduzeća u vlasništvu žena? (Gundri i drugi 2002a, 2002b). Ipak, i dalje ostaje mnogo pitanja koje treba istražiti u budućnosti.

Široka klasifikacija vlasnika ženskih preduzeća uključuje žene koje pronalaze, nasljeđuju ili zatiču posao, zatim žene koje započinju poslovanje sa supružnicima, ili poslovnim partnerima i nalaze se u prvom planu, ili djeluju iza scene, kao i žene koje grade brzo rastuće firme, te one čiji su poslovi sporedni ili usporeni (Akehurst i Simarro i Mas-Tur 2012).

Kao i muškarci, žene preduzetnici posjeduju karakteristike kao što su prilagodljivost, inovativnost, kreativnost, snagu i unutrašnju kontrolu (Buttner i Moore 1997), zatim, sposobnost brzog odlučivanja, upornost u sticanju menadžerskih vještina, odgovornost i prepoznavanje kreditnog rizika (Robb i Coleman 2009). Ženska preduzeća imaju tendenciju da se usredsrede na pružanje usluga koje odgovaraju tradicionalno nezadovoljenim potrebama, a žene menadžeri slobodno traže informacije, razmjenjuju ideje sa drugima i omogućavaju kristalizaciju informacija prije donošenja konačne odluke. U razvijenijim zemljama, preduzeća koja u prošlosti nisu bila dostupna ženama, sada su pristupačnija zbog promjene stavova i veće dostupnosti kapitala.

### 1.2 Žensko preduzetništvo u Srbiji i Bosni i Hercegovini

Od ukupnog broja aktivnih (privatnih) privrednih društava i radnji u Srbiji, preduzetništvo žena čini tek 26%, dok u BiH je to 19% (2018), što je nisko poredeći svjetska iskustva (Babović 2012). Situacija je slična poredeći različite oblasti u Srbiji, što znači da ni urbane sredine ne prednjače. Takođe, u odnosu na neke druge aspekte rodne ravnopravnosti, manje je interesovanje za specifične probleme i barijere sa kojima se suočavaju žene preduzetnici, rukovodioci, inovatori, odnosno poslovne žene generalno.

Žene preduzetnici, u Srbiji i BiH, mogu biti ključne za privredni rast i razvoj zemlje, uključujući i razvoj nerazvijenih/ruralnih oblasti, doprinoseći povećanju zaposlenosti, boljem kvalitetu života i sveukupnom bogatstvu. Žensko preduzetništvo se samo sporadično prepoznaje kao nedovoljno iskorišćen potencijal, tako da još uvijek nema sistematičnu i sveobuhvatnu podršku. Svakako, ovdje postoji ogroman prostor za poboljšanje i društvo u narednom periodu, uključujući različite stejkholdere javnog i privatnog sektora, treba da uloži napore kako bi se žene u Srbiji u mnogo većem broju upustile u preduzetničke i inovativne aktivnosti.

U Srbiji i BiH se žene u biznisu suočavaju sa kompleksnim izazovima, počev od nepovoljnog privrednog okruženja, uzrokovanog još početkom devedestih godina. Preduzetnice i potencijalne preduzetnice se nose sa različitim barijerama i problemima u započinjanju i građenju njihovih preduzetničkih i inovativnih poduhvata. Pored izvjesnih napora javnog i privatnog sektora, uključujući i nevladine organizacije, postoji još značajan polni jaz u preduzetništvu koji postavlja žensku populaciju u slabiju poziciju. Ovo nije samo rezultat kompleksnog preduzetničkog okruženja sa kojim se suočavaju žene u Srbiji i BiH, već i posljedica različitih barijera, uključujući i osobine, stavove i motivaciju.

### 1.3 Motivacija za razvoj ženskog preduzetništva

Na pokretanje sopstvenog biznisa žene se opredjeljuju iz različitih motiva, a oni su uslovljeni i različitim faktorima. Preduzetnička motivacija je proces prema kome preduzetnici odlučuju da li da prihvate ili ne prihvate preduzetničko ponašanje (Naffziger i drugi 1994). Preduzetničko ponašanje se posmatra kao fokalna tačka preduzimanja akcije. Postoji mnogo definicija preduzetničkog ponašanja. Preduzetničko ponašanje je ljudsko ponašanje uključeno u identifikovanje i eksploataciju prilika, kroz stvaranje i razvoj novih poduhvata, kao i istraživanje i kreiranje prilika u procesu nastajanja firmi. Prema jednoj široj koncepciji, preduzetničko ponašanje je kompleksan pojam koji se odnosi na sve akcije koje preduzimaju članovi neke organizacije radi otkrića, evaluacije i eksploatacije preduzetničkih prilika (Shane i Venkataraman 2000).

Preduzetnička motivacija može biti povezana sa mnogim faktorima. Struktura motivacije zašto preduzetnici započinju biznis znatno varira (Wright i Robbie i Ennerw 1997). Stoga su istraživači nastojali da različite tipove motivacije i motivacione strukture grupišu u faktore, da se istraže efekti različitih diferencijacija motivacije na započinjanje i uspjeh preduzetničkog poduhvata. Za izbor i klasifikaciju ovih faktora, polaznu osnovu daju motivacione teorije. U literaturi, međutim, nije uspostavljena standardizovana klasifikacija motivacionih faktora. Zasnovano na teorijama motivacije faktori se često dijele na *intrinzične* i *ekstrinzične*. Ekstrinzični faktori se odnose na podsticaje iz okruženja, dok se intrinzični faktori odnose na potrebe i želje koje su unutar same osobe. U osnovi ekstrinzične motivacije su spoljne nagrade, a u osnovi, intrinzične motivacije su unutrašnje potrebe (Ryan i Deci 2000). Ekstrinzična motivacija dolazi od želje za rezultatima rada (Amabile 1993). Intrinzična motivacija dolazi od pretpostavljene vrijednosti rada i različita je za svaku osobu. Motivacija može biti istovremeno ekstrinzična i intrinzična, mada će se taj odnos da li neka od motivacija više ili manje dominira ili su približno jednake razlikovati od osobe do osobe.

Generalno, istraživači nalaze da pull faktori pretežu nad push faktorima (Segal i Borgia i Schoenfeld 2005; Shinnar i Young 2008; Kirkwood 2009). Međutim, mnoge situacione snage, individualne diferencije i drugi činioci mogu uticati na to koji faktori će dominirati. Istraživanjem je ustanovljeno da push i pull faktori istovremeno postoje kada pojedinci odluče da započnu poslovanje (Block i Sandner 2009).

U klasifikaciji push i pull faktora (Leszczyński 2014), identifikuju se četiri grupe pokretača koji utiču na žene da postanu preduzetnice: 1) faktori povezani sa nezavisnošću ili personalni faktori; 2) finansijski faktori; 3) faktori povezani sa porodicom i 4) faktori povezani sa radom i radnim okruženjem. Mnogo studija širom svijeta je nastojalo da identifikuje i istraži pull i push faktore, međutim, još uvek nema konsenzusa među istraživačima koji faktori imaju najveći uticaj (Poggesi i Mari i De Vita 2015).

Jedan od glavnih pull faktora preduzetničke motivacije jeste potreba za nezavisnošću i autonomijom (Wilson i Marlino i Kickul 2004; Badulescu 2010; Manolova i drugi 2011; Sloka i drugi 2014; Nhemachena i Murimbika 2018). Nezavisnost i samoostvarenje su najvažniji razlozi koji motivišu žene da pokreću preduzetnički biznis (Hughes 2006). Potreba za samoostvarenjem često je povezana sa ličnim razvojem (Chen i Li 2006). Pored toga, jedan od važnih faktora je i kontrola sopstvene sudbine (Akehurst i Simarro i Mas-Tur 2012)

odnosno, kontrola sopstvenog života (Lee-Goselin i Greese 1990; Nhemachena i Murimbika 2018). Među faktorima koji se ističu u studijama su još i ostvarenje sna (Jyoti i Jyoti i Kumari 2011; Tanveer i drugi 2013; Arasteh i drugi 2012; Tomski 2014); novi izazovi (Buttner i Moore 1997) i želja da se bude vlastiti gazda (Hughes 2006; Ismail i drugi 2012).

Od novčanih pull faktora želja za sticanjem bogatstva ili visokim prihodima je glavni motivator (Verheul i Carree i Thurik, 2009; Lewis 2013; Sloka i drugi 2014). Od socijalnih pull faktora ističu se društveni status i prestiž (Verheul i Carree i Thurik 2009; Tomski 2014), ali istraživanja pokazuju da je ovaj faktor jače izražen kod muških preduzetnika u odnosu na ženske i da zavisi od karakteristika nacionalne kulture (Shane i Kolvereid i Westhead 1991).

Glavni push faktor koji se ističe u literaturi je nezaposlenost, nemanje posla uključujući nemogućnost nalaženja adekvatnog posla usljed nepovoljnog stanja na tržištu rada (Hughes 2003; Kirkwood 2009; Verheul i drugi 2016; Jyoti i Jyoti i Kumari 2011). Potreba za većim prihodima, koji omogućavaju život van zone siromaštva, je faktor koji je često povezan sa prethodnim i koji je naveden u više studija (Dhaliwal 2008; Chen i Li i Matlay 2006; Jyoti i Jyoti i Kumari 2011). Važni faktori su i nezadovoljstvo primanjima na postojećem poslu, tj. niske demotivišuće plate (Yukongdi 2018) kao i nezadovoljstvo postojećim poslom i stresno i negativno radno okruženje (Heilman i Chen 2003; Hughes 2003; Haynes i Brockman 2009; Ismail i drugi 2012).

Nedovoljan dohodak porodice (Mallon i Kohen 2001) je jedan od najvažnijih faktora koji utiču na žene da se upuste u preduzetništvo (Ismail i drugi 2011; Yukongdi 2018).

Neki faktori mogu biti push ili pull u zavisnosti od situacije. Pull faktori su postojeća karijera i edukacija koja daje odgovarajuće znanje, a karijera i znanje nude preduzetničke mogućnosti. Postojeće znanje i iskustvo je u studiji (Murphy i Shleifer i Vishny 1992) rangirano kao prvorazredni pull faktor. Znanje i iskustvo učvršćuje kao pull faktor (Ismail i drugi 2012). Međutim, ovo može da bude i push faktor, budući da se znanje i iskustvo žena mogu nisko vrednovati i potcjenjivati u kompanijama. Takođe, push faktor može biti i neodgovarajuće iskustvo ili nedostatak iskustva (Iredale 2005).

U našem istraživanju primjenjujemo balansirani pristup push i pull faktorima i usljed činjenice da je u Srbiji i BiH već više od dve decenije nepovoljan privredni ambijent pa time i uslovi za razvoj ženskog preduzetništva.

#### 1.4. Barijere na koje nailazi žensko preduzetništvo

Postoji više pristupa koji se mogu kombinovati pri istraživanju barijera i problema u ženskom preduzetništvu. Mi ćemo se u ovom radu fokusirati na sljedeća tri: 1) pristup osobina, koji se zasniva na psihološkim i biheviorističkim teorijama; 2) pristup koji ističe važnost bliskog i šireg okruženja, koje snažno utiče na preduzetničke aktivnosti i 3) funkcionalan pristup koji ističe kvalitet preduzetništva kao vitalne aktivnosti.

Pristup zasnovan na osobinama naglašava postojanje potrebnih osobina povezanih sa preduzetništvom, kao što su samopouzdanje, sklonost ka preuzimanju rizika, tolerancija na neodređenost, nedostatak inicijative, strah od neuspjeha, lokus kontrole, inovativnost i buduća orijentacija. Ukoliko se pokaže da žene nemaju potrebne osobine, onda se može objasniti njihovo manje učešće u preduzetništvu. Ovo znači da je neposjedovanje ovih osobina prepreka preduzetništvu.

Pristup koji se zasniva na okruženju je već dugo u fokusu pažnje istraživača. Ovdje ima dosta prostora za istraživanje, pošto okruženje može da utiče na mnoge načine. Okruženje može da se odnosi na blisko okruženje (porodicu i životne uslove), finansijsko okruženje (pristup resursima, mogućnost pribavljanja finansijskih sredstava), ekonomsko okruženje (privredni ambijent), političko-pravno okruženje (država i lokalna samouprava, pravne barijere), barijere koje se odnose na neodgovarajuću preduzetničku infrastrukturu, socio-kulturno okruženje (Heilbrun and Davidovitch).

Funkcionalni pristup naglašava vitalnu ulogu kvaliteta preduzetništva. Žene imaju manje iskustva na menadžerskim pozicijama, što djeluje kao prepreka postizanju iskustva i vještina u menadžmentu, koje mogu biti korišćene u preduzetništvu (Boden and Nucci 2000). Nedostatak menadžerskog i poslovnog iskustva je jedna od najvećih barijera sa kojima se susreću žene preduzetnici (McClelland i drugi 2005). Izbor zanimanja, uključujući obrazovanje, obuku i sticanje iskustva u nekoj oblasti, smanjuje mogućnost za žene preduzetnice da startuju poslovne poduhvate u tehnološki naprednim sektorima (Keser 2014). Među barijerama ženskom preduzetništvu koje se navode u literaturi su i nedostatak modela uloga i mentora (Orser i Riding 2015; Chatterjee i Ramu 2018).

## METODOLOŠKI PRISTUP

### 2.1 Cilj i hipoteze

Cilj rada jeste otkriće, analiza i prezentovanje motiva za razvoj, kao i barijera koje stoje pred započinjanjem i razvojem ženskog preduzetništva Srbije i BiH.

H1: Započinjanie i razvoj ženskog preduzetništva u Srbiji i BiH nailaze na brojne barijere koje su širokog spektra od finansijskih do kulturnih prepreka.

H2: Bez obzira na nepovoljnu poslovnu klimu, u nekim segmentima, su uočljivi motivacioni faktori koji omogućavaju razvoj ženskog preduzetništva u ovim zemljama.

H3: Uslovi za razvoj ženskog preduzetništva ipak su povoljniji u Srbiji nego u BiH.

### 2.3 Istraživačka pitanja

1. Koji *motivacioni faktori* utiču na razvoj biznisa kod žena preduzetnica?
2. Da li postoje *barijere* koje sputavaju žene preduzetnike u pokretanju i razvoju biznisa?
3. Da li je nedostatak samopouzdanja jedna od barijera razvoju ženskog preduzetništva i da li je to izraženije kod mlađih preduzetnica?
4. Da li su barijere socijalnih uloga i modela uloga izraženije kod preduzetnica sa djecom?
5. Da li su barijere socijalnog kapitala, socijalne/poslovne/tehničke mreže povezane sa godinama?
6. Da li su barijere modela uloga izraženije kod mlađih preduzetnica?

### 2.4 Karakteristike uzorka

Istraživanje u Srbiji obuhvatilo je 100 ispitanika, koje čine žene preduzetnice, one koje se već bave biznisom, koje su same pokrenule, naslijedile ili na neki drugi način ušle u biznis. Istraživanje je vršeno u nekoliko većih gradova u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac, Šabac i Vršac) u privatnim preduzećima koja su unaprijed odabrana.

Istraživanje na području Bosne i Hercegovine vršeno je, takođe, u većim gradovima (Banja Luka, Sarajevo, Trebinje, Tuzla i Mostar). Uzorak je obuhvatao stotinu (100) ispitanika - preduzetnica koje predstavljaju žene koje se bave vlastitim biznisom bilo da su ga pokrenule samostalno, naslijedile ili ušle u zajednički ortački odnos sa drugom osobom.

Pitanja iz našeg istraživanja (pitanja iz upitnika) koncipirali smo u vidu promjenljivih varijabli (grupisanih u kategorije): **Opšte karakteristike preduzetnica; Opšti podaci o biznisu; Motivacioni faktori ispitanika i Barijere kao faktori koji sputavaju žene preduzetnike u pokretanju biznisa.** Svako pitanje iz upitnika, koje se odnosi na motivacione faktore i barijere, predstavlja varijablu koja je kodirana brojevima od 1 do 7 na sljedeći način: 1 - uopšte se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - pomalo se ne slažem, 4 - niti se slažem niti ne slažem, 5 - pomalo se slažem, 6 - slažem se, 7 - potpuno se slažem.

Odgovori ispitanika dobijeni navedenom anketom obrađeni su *deskriptivnom statističkom metodom*, kao i *metodom za raspodjelu frekvencija* u programskom paketu

SPSS. Koristili smo, takođe, *hi-kvadrat test nezavisnosti* za analizu odnosa između kategorijskih promjenljivih. Rezultat je smatran statistički značajnim ukoliko je vjerovatnoća  $p < 0,05$ .

## ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

### 3.1 Motivacioni faktori žena preduzetnica

Najjači motivacioni faktor je činjenica da su u preduzećima i poslovnim subjektima „niske plate” (Tabela 1) i da bi se naše ispitanice opredijelile da pokrenu vlastiti biznis upravo zbog toga. Nezaposlenost je drugi faktor prema rangu kod naših ispitanica, što govori da su u pitanju „prinudni” faktori koji motivišu žene da pokrenu biznis ili da se opredijele za lični preduzetnički poduhvat. Ovdje vidimo malu razliku među ispitanicama u dve posmatrane države. Naime, vidimo da su ova dva faktora nešto niže izražena kod žena u BiH, nego u Srbiji, ali su ipak i kod njih dominantni faktori. Frekvencija „nezaposlenosti” je veoma visoka i spada u kategoriju „slažem se” i „sasvim se slažem”, kao faktor koji motiviše žene preduzetnice. Ovaj faktor može imati dvostruku vrijednost: prvo, pokretanje biznisa iz „nužde” kako bi se na bilo koji način riješio problem nezaposlenosti; drugo, može upućivati na ono što je veoma važno za preduzetnike, a to je želja i namjera da se posao „stvara”, a ne samo da se čeka da se „negdje zaposli”. Vidimo da faktor „izbjeci zonu siromašta” predstavlja jedan od 5 najjačih motivatora za pokretanje biznisa kod žena u Srbiji i BiH. Interesantno je da je kod žena u BiH ovaj faktor jači za 0,36, nego kod žena u Srbiji. Treba napomenuti da, ako se preduzetnički poduhvati vezuju samo za taj motiv, kao što je to slučaj sa našim ispitanicama, onda to može biti i ograničavajući faktor, jer nas on stalno podsjeća da prijeti opasnost od pada u siromaštvo.

Interesantno je da „stres na poslu” spada u grupu najčešćih motivacionih faktora kod naših ispitanica u Srbiji, ali da je znatno niži kod žena u BiH, iako ima središnju vrijednost (4.62). Ovo nam govori o teškoćama na koje nailaze žene zaposlene kod drugih vlasnika (posebno u Srbiji) i njihovo neposredno i posredno iskustvo. Želja da se izbjegne situacija u kojima su žene izložene stresu tokom posla, motiviše ih da pokrenu vlastiti biznis, iako ih i tu očekuju poslovi koji donose stresne situacije.

Očekivali smo da faktori kao što su „društveni status”, „želja za sticanjem bogatstva”, „potreba za ličnim razvojem”, „kontrola vlastite sudbine” i „potreba za autonomijom” budu mnogo više motivišući faktori ženama preduzeticama, jer su to unutrašnji motivacioni faktori koji govore o pravoj spremnosti žena za pokretanje biznisa. Naše istraživanje pokazuje da su ovi faktori pri dnu ljestvice i spadaju u „slabe” motive za pokretanje ženskog preduzetništva u Srbiji. Međutim, kod ispitanica u BiH, ovi faktori pokazuju znatno veću unutrašnju motivisanost, posebno „potreba za autonomijom” (5.32) i „ostvarenje sna” (5.22), jer se dovode u vezu sa širim kontekstom društvene afirmacije i ličnog ostvarenja žena preduzetnica u BiH. Nešto niži prosek visine frekvencije (ali znatno viši od ispitanica u Srbiji) imaju kategorije „društveni status” (4.11), „kontrola sudbine” (4.27), kao i „želja za sticanjem bogatstva” (4.77). Kao što se vidi iz ovog prikaza, unutrašnji motivacioni faktori kod žena preduzetnica u BiH zauzimaju središnju poziciju, sa tendencijom ka gornjem dijelu skale vrijednosti, za razliku od preduzetnica u Srbiji kod kojih su ti motivi sasvim pri dnu skale vrijednosti.

Tabela 1. Motivacioni faktori ispitanika – deskriptivna statistika (Autori)

<i>Motivacioni faktori</i>	<i>Zemlja</i>	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Aritmet. sredina</i>	<i>Standard. devijacija</i>
Potreba za autonomijom	Serbia	100	1	3	2.17	.805
	B&H	100	3	6	5.32	.737
Prihod za život van siromaštva	Serbia	100	5	7	<b>6.16</b>	.721
	B&H	100	4	7	<b>6.52</b>	.766
Niske plate	Serbia	100	6	7	<b>6.90</b>	.302
	B&H	100	5	7	<b>6.52</b>	.322
Identifikovane prilike	Serbia	100	2	4	2.84	.721
	B&H	100	3	5	4.12	.572
Nezaposlenost	Serbia	100	5	7	<b>6.77</b>	.468
	B&H	100	4	7	<b>6.22</b>	.512
Potreba za fleksibilnim radnim vremenom	Serbia	100	5	7	<b>6.25</b>	.770
	B&H	100	4	6	<b>5.88</b>	.720
Ostvarenje sna	Serbia	100	1	4	2.05	.845
	B&H	100	4	6	5.22	.537
Nedovoljan dohodak familije	Serbia	100	5	7	<b>6.11</b>	.737
	B&H	100	5	7	<b>6.82</b>	.705
Društveni status	Serbia	100	1	4	1.67	.792
	B&H	100	3	6	4.11	.762
Kontrola sudbine	Serbia	100	1	3	1.51	.577
	B&H	100	3	7	4.27	.612
Želja za sticanjem bogatstva	Serbia	100	1	4	1.47	.688
	B&H	100	3	5	4.77	.588
Uticaj okoline	Serbia	100	1	3	1.41	.552
	B&H	100	2	4	3.25	.588
Pritisak familije	Serbia	100	4	7	<b>5.68</b>	.737
	B&H	100	1	4	<b>2.88</b>	.711
Potreba za ličnim razvojem	Serbia	100	1	4	1.72	.753
	B&H	100	3	5	3.88	.705
Stres na poslu	Serbia	100	5	7	<b>6.42</b>	.638
	B&H	100	3	5	<b>4.62</b>	.588
Prethodno iskustvo	Serbia	100	1	4	1.76	.866
	B&H	100	3	5	4.18	.772
Valid N (listwise)	Serbia	100				
	B&H	100				

„Potreba za fleksibilnim vremenom” ima postepeno povećanje frekvencije na desnoj strani grafikona (posebno u Srbiji) koja ukazuje da je fleksibilnije vrijeme jedan od „umjerenih” motiva (manje od 50% ukupnog izjašnjavanja) za pokretanje ženskog preduzetništva. „Pritisak familije”, takođe, spada u „umjerenе” motive koji imaju središnju frekvencijalnu raspršenost, što ukazuje da mogu biti jedan od motiva za pokretanje

preduzetništva, ali njihovo djelovanje nije efikasno i autentično kao neki drugi motivi. Ovdje je primjećena značajna razlika između ispitanica u dve posmatrane države, zato što kod ispitanica u BiH ovaj motiv zauzima poziciju od sredine ka donjem dijelu ljestvice vrijednosti motivišućih faktora.

### 3.2 Barijere ženskom preduzetništvu u Srbiji i BiH

Kada je riječ o barijerama koje stoje pred razvojem ženskog preduzetništva, vidimo da naše ispitanice (Tabela 2) percipiraju „finansijske barijere” kao naizraženije, potom „socijalne barijere”, „strah od neuspjeha”, „nedostatak samopouzdanja” i „barijere modela uloga”. Ovo su *visoke* barijere, jer se nalaze pretežno sa desne horizontalne strane u raspodjeli frekvencija ovih barijera („pomalo se slažem”, „slažem se” i „potpuno se slažem”). Razumljivo je da nedostatak finansija i slabi finansijski stimulansi stoje kao velika prepreka ukupnom preduzetništvu u Srbiji i BiH, pa time i ženskog preduzetništva, jer su ovo nedovoljno razvijene i siromašne zemlje pa su finansije opšti društveni problem. Ovome su bliske i „socijalne barijere” jer govore o niskom životnom standardu, slaboj poslovnoj klimi, niskom vrijednosnom rejtingu privatnog preduzetništva i slično. Kada je riječ o ovim i drugim spoljašnjim barijerama, uočena je značajna razlika između naše dve grupe ispitanika. Žene preduzetnice u BiH znatno jače percipiraju „barijere infrastrukture” (4.71), „barijere ambijenta” (5.82) i „barijere birokratije” (4.11), nego što je to slučaj kod žena preduzetnica u Srbiji.

Barijere kao što su „strah od neuspjeha”, „barijere samopouzdanja” i nedostatak povjerenja („barijere socijalnog kapitala”) spadaju u unutrašnje barijere koje ukazuju na slabe psihološke performanse, slabu informisanost i odlučnost žena u Srbiji i BiH da se opredijele za lične preduzetničke poduhvate. „Barijera samopozdanja” je jedna od najvažnijih unutrašnjih barijera koje sprječavaju opredjeljenost za preduzetništvo, posebno kod žena. Ova barijera ima punu horizontalnu frekventnost (1-7) u Srbiji, a to ukazuje da je svi ispitanici osjećaju kao veoma važnu. Ova barijera je koncentrisana više u sredini skale, kod ispitanica iz BiH, jer je ne percipiraju sasvim nisko niti sasvim visoko na skali vrijednosti. Ovo nam ukazuje da samopouzdanje jeste značajna barijera u ženskom preduzetništvu, ali da ona nema tako čvrstu strukturu te da se može određenim treningom i edukacijom značajno popraviti.

Tabela 2. Barijere koje sputavaju žene preduzetnice u pokretanju biznisa  
– deskriptivna statistika (Autori)

<i>Barijere</i>	<i>Država</i>	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max.</i>	<i>Aritmet. sredina</i>	<i>Stand. devijacija</i>
Finansijske barijere	Serbia	100	6	7	6.78	.416
	B&H	100	5	7	6.62	.433
Barijere infrastrukture	Serbia	100	1	4	1.53	.643
	B&H	100	3	6	4.71	.582
Barijere samopouzdanja	Serbia	100	1	7	5.22	1.488
	B&H	100	3	6	5.02	.744
Barijere straha od neuspjeha	Serbia	100	5	7	6.31	.662
	B&H	100	2	5	4.38	.722
Barijere socijalne	Serbia	100	5	7	6.59	.740
	B&H	100	4	7	5.82	.652
Barijere modela uloga	Serbia	100	2	7	5.16	1.253
	B&H	100	4	6	5.22	.736



Barijere socijalnog kapitala	Serbia	100	1	7	4.98	1.310
	B&H	100	3	7	5.38	.882
Barijere edukacije	Serbia	100	1	4	1.80	.853
	B&H	100	2	5	4.08	.688
Barijere poslovnog iskustva	Serbia	100	1	7	<b>5.18</b>	1.466
	B&H	100	2	5	<b>3.90</b>	.774
Barijere mentora	Serbia	100	1	3	1.41	.534
	B&H	100	1	4	2.63	.682
Barijere ambijenta	Serbia	100	1	4	1.96	.852
	B&H	100	4	7	<b>5.82</b>	.573
Barijere birokratija	Serbia	100	1	5	2.84	.838
	B&H	100	3	5	<b>4.11</b>	.816
Valid N (listwise)		100				
		100				

Barijera „strah od neuspjeha” je najjača unutrašnja barijera i zauzima treće mjesto u ukupnom redoslijedu barijera kod naših ispitanica u Srbiji, dok je znatno manje izražena kod ispitanica u BiH. Njena koncentracija na desnoj strani frekventne horizontalne raspršenosti govori o mnoštvu psiholoških dilema koje stoje pred ženama preduzetnicama u Srbiji. Na drugoj strani, postoji koncentracija ove barijere u središnjoj poziciji frekvencijalne distribucije. Kod ispitanica u BiH, nam govori o njenoj umjerenoj prisutnosti i uticaju na preduzetnice u BiH. Ova barijera može biti značajno obeshrabrujuća činjenica, kako za žensko, tako i za ukupno preduzetništvo u Srbiji. Barijere „poslovnog iskustva” imaju potpunu horizontalnu distributivnu raspršenost i visok vertikalni doseg u opcijama „pomalo se slažem” (24%) i „slažem se” (46%), kod ispitanica u Srbiji, dok je to manje izraženo kod preduzetnica u BiH. To nam govori da žene percipiraju poslovno iskustvo kao značajnu, odnosno srednje značajnu unutrašnju barijeru razvoju preduzetništva i vlastitog biznisa.

## DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Dve osnovne poluge našeg rada su *motivacioni faktori* žena preduzetnica u Srbiji i BiH, kao i *barijere* koje stoje pred njima i otežavaju započinjanje, razvoj i unapređenje preduzetništva. U teorijskom dijelu smo pronašli glavne oslonce za naše stavove o ova dva ključna problema ženskog preduzetništva, dok smo u istraživačkom dijelu prikupili indikatore za naše tvrdnje o važnosti motiva za žensko preduzetništvo, kao i barijera koje pred tim stoje. U ovom dijelu rada analiziramo ključne indikatore ove naše dve varijable i testiramo (kvalitativnim postupkom) naša polazna istraživačka pitanja.

*Motivacioni faktori*, koji najviše utiču na naše ispitanice, su niske plate, nezaposlenost, stres na poslu, potrebe za fleksibilnim radnim vremenom, prihod koji će obezbijediti „život van siromaštva”, nedovoljan dohodak familije i pritisak familije. Konstatovali smo prethodno da su ovo motivacioni „faktori iz nužde”, jer oni pokreću preduzetnike (u našem slučaju, žene preduzetnice) da „učine nešto”, da reaguju instiktivno, da reaguju pod pritiskom. Njihov izbor je nametnut spoljašnjim faktorima (niska plata, loši uslovi, stres, iscrpljujuće radno vrijeme), tako da preduzetnici djeluju prema principu „samo da se promijeni nešto” ili „samo da se nađe bilo koji drugi posao”. Ovi faktori mogu biti važni u pokretanju vlastitog biznisa, ali oni nisu dovoljni i njihovo trajanje i krajnji efekat nisu konstantan i stabilan izvor preduzetničkog poduhvata i preduzetničkih inovacija.

Mnogo su važniji unutrašnji motivi kao što su potreba za ličnim razvojem, potreba za autonomijom, preduzetnička ideja, želja da se napreduje u poslu i profesiji, kreativnost, inovacija, afirmacija, uticaj, bogaćenje i društveni status. Naše istraživanje je pokazalo da ovi motivi nedostaju kod žena preduzetnica u Srbiji, ali da su značajno prisutni kod žena preduzetnica u BiH.

Odgovor na naše prvo istraživačko pitanje („Koji motivacioni faktori utiču kod žena preduzetnica?") bio bi da više utiču „faktori nužde", spoljašnji faktori, rutinski i „stari" faktori, egzistencijalnog karaktera, dok mnogo manje utiču unutrašnji faktori (posebno kod ispitanica u Srbiji), faktori kreacije, ideje, inovacije, stvaranja novog, ličnog napretka i autonomije u radu. Dakle, postoji značajna disproporcija između spoljašnjih faktora (faktora „iz nužde") i unutrašnjih faktora (faktora „stvaranja" i afirmacije), tako da je žensko preduzetništvo u Srbiji jednostrano usmjereno, ka zadovoljenju egzistencijalnih i kratkoročnih potreba, dok u BiH ima i važno značenje ličnog uspjeha, afirmacije i unutrašnjeg podsticaja.

Kada su u pitanju barijere koje ometaju, otežavaju i sprječavaju razvoj ženskog preduzetništva u Srbiji i BiH, naše istraživanje pokazuje da su osnovne barijere finansijske prirode (nedostatak sredstava, finansijskih resursa, kredita, podsticaja), zatim socijalne barijere i barijere socijalnog kapitala, društvene i kulturne barijere, kao i barijere „modela uloga". Ove barijere, kao i u slučaju motiva, možemo označiti kao spoljašnje barijere, odnosno „barijere sredine" ili barijere okruženja. One svjedoče da u Srbiji i BiH nije razvijena preduzetnička klima, preduzetnička politika i da savremeno srpsko i bosansko društvo nemaju dominirajuće karakteristike preduzetničkog društva.

Što se tiče unutrašnjih barijera, naše ispitanice su percipirale „barijere samopouzdanja" (5.22 aritmetička sredina Srbija i 5.02 BiH) i „barijere poslovnog iskustva" (5.18 aritmetička sredina Srbija i 3.90 BiH) kao dominantne unutrašnje barijere. To nam govori da nema velikog preduzetničkog potencijala u zasnivanju i razvoju vlastitog biznisa kod ženske populacije u Srbiji, a da je nešto veći kod žena u BiH. Uočena je i jedna protivrječnost, naime, ispitanice u Srbiji su u niskom koeficijentu participirale „poslovnu infrastrukturu" (1.5), edukaciju (1.8) i mentorstvo (1.43), što upućuje da postoji potencijal sa te strane, ali nisko samopouzdanje i socijalni kapital, sa druge strane. Kod ispitanica u BiH je prisutna veća uravnoteženost između ovih faktora.

Naše drugo istraživačko pitanje („Da li postoje *barijere* koje sputavaju žene preduzetnike u pokretanju i razvoju biznisa?") upućuje da postoje značajne objektivane, spoljašnje barijere, barijere društvene i kulturne prirode, ali da postoje i značajne unutrašnje barijere kao što je samopouzdanje i poslovno iskustvo. Ovdje su ove dvije vrste barijera približene, za razliku od motiva pokretača koji su značajno udaljeni.

Interesantno je napomenuti da je barijera „nedostatak samopouzdanja" praćena osjećajem nedostataka menadžerskih vještina te da je ona posebno prisutna u dobnom kvartilu žena starosti između 30 i 40 godina. Ovo nam ukazuje da se žene preduzetnice, posebno u Srbiji, susreću sa ovim odlučujućim pitanjem baš u periodu kada treba da steknu važno iskustvo i odlučujuću stabilnost u poslovanju i poslovnom poduhvatu. Ako pogledamo još neke barijere, onda uočavamo da „socijalne barijere" i „barijere modela uloga" imaju značajan uticaj na žene starosne grupe između 35 i 40 godina, kao i na udate i razvedene žene u obje posmatrane države. Njihova percepcija socijalnih barijera i barijera modela uloga je prilično visoka. To ukazuje na njihovu sputanost očekivanjima žene majke, žene supruge, dvojnosti uloga, dodatnog iscrpljivanja u kućnim i porodičnim poslovima, što utiče na njihovu spremnost da se duže i istrajnije posvete preduzetničkom poduhvatu. Iz ovoga proizilazi da je naše istraživačko pitanje, „Da li su barijere socijalnih uloga i modela uloga izraženije kod žena sa djecom?" pozitivno potvrđeno.

Ako dodatno razmorimo pitanje „Da li su barijere modela uloga izraženije kod mlađih preduzetnica?", uočavamo da kod ispitanica u dobi između 30 i 35 godina taj faktor dominira, kao i kod žena u starosnoj grupi između 44 i 50 godina. Na drugoj strani, taj problem nije izražen kod žena mlađih od 30 godina. Ako se samo posmatra faktor označen kao

„dominacija muškaraca”, onda vidimo da je on izražen kod žena svih starosnih grupa sa visokom frekvencijom na desnoj strani skale slaganja. Takođe, svi obrazovni profili žena učesnica u našem istraživanju percipiraju sa visokom frekvencijom „dominaciju muškaraca”, kao prisutnu u poslovanju. Ovo nas upućuje na konstataciju da dominacija muškaraca u poslovanju predstavlja značajnu prepreku razvoju ženskog preduzetništva u Srbiji i BiH.

Konstatovali smo ranije da je socijalni kapital od velike važnosti za razvoj preduzetništva i biznisa, posebno kod žena. Naše istraživanje ukazuje da se ovo pojavljuje kao značajna barijera za preduzetnice u starosnoj dobi između 30 i 39 godina (naše pitanje: „Da li su barijere socijalnog kapitala povezane sa godinama starosti?”). Ovo je pomalo neočekivan nalaz, jer bi trebalo da žene u tom periodu uspostavljaju svestranije komunikacije i interakcije sa svim socijalnim i starosnim grupama. Korjene ovoj pojavi treba tražiti u okrenutosti žena porodici i porodičnim problemima u tim godinama.

## ZAKLJUČAK

Jedna od esencijalnih tema u okviru ženskog preduzetništva odnosi se na motive koji pokreću i barijere sa kojima se suočavaju žene preduzetnici. U brojnoj i heterogenoj literaturi o preduzetništvu, polni jaz (gender gap) se prihvata kao realnost. Međutim, tek sa razumijevanjem barijera ženskom preduzetništvu možemo postići potrebna znanja o prirodi ovog jaza. Poznajući barijere sa kojima se suočavaju žene u preduzetničkim i inovacionim naporima mogu se tražiti putevi i načini njihovog eliminisanja ili barem značajnog smanjenja.

Analizirajući savremenu literaturu, utvrdili smo da postoji nekoliko značajnih barijera razvoju preduzetništva, kao što su polna razlika (dominacija muškaraca), samopouzdanje, strah od neuspjeha, pasivna orijentacija ka riziku, višestruke uloge i obaveze žena u kući i porodici, nedostatak resursa, posebno finansijskih, pravni i politički sistem i ukupna pozicija žena u savremenom društvu.

Istraživanje je zasnovano na dvije osnovne poluge: a) *motivacioni faktori* žena preduzetnica u Srbiji i BiH; b) *barijere* koje stoje pred njima i otežavaju započinjanje, razvoj i unapređenje ženskog preduzetništva. U istraživačkom dijelu prikupljeni su indikatori za tvrdnje o važnosti motiva za žensko preduzetništvo, kao i barijera koje pred tim stoje. Možemo zaključiti da postoji značajna disproporcija između spoljašnjih faktora (faktora „iz nužde”) i unutrašnjih faktora (faktora „stvaranja” i afirmacije), tako da je žensko preduzetništvo u Srbiji i BiH jednostrano usmjereno, ka zadovoljenju egzistencijalnih i kratkoročnih potreba, sa malom razlikom u odnosu na BiH, gdje postoji želja preduzetnica da se afirmišu i postignu lični uspjeh. U tim državama nije razvijena preduzetnička klima, preduzetnička politika i preduzetnička infrastruktura i podrška odgovarajućih institucija. Savremeno srpsko i bosansko društvo nemaju dominirajuće karakteristike preduzetničkog društva. To ukazuje da je u tim zemljama potrebno dosta preduzetničke edukacije, treninga, motivacije, kreativnosti, vještina komunikacije i drugih instrumenata koji podstiču samopouzdanje i odlučnost za bavljenje vlastitim biznisom. Istraživanje je pokazalo da ispitanici imaju visoku percepciju socijalnih barijera i barijera modela uloga. To ukazuje na sputanost očekivanjima žene majke, žene supruge, dvojnosti uloga, dodatnog iscrpljivanja u kućnim i porodičnim poslovima, što utiče na njihovu spremnost da se duže i istrajnije posvete preduzetničkom poduhvatu.

Prisustvo nekoliko faktora slabe motivacije, zatim izraženih barijera, smetnji, prepreka i problema na koje ukazuje ovo istraživanje, daju dovoljno indikatora da se konstatuje da je žensko preduzetništvo slabo razvijeno u Srbiji i BiH te da su mu potrebni značajni podsticaji, ozbiljna strategija i promjena svijesti o potrebi ženskog preduzetništva.

## LIETARTURA

1. Akehurst, Gary and Simarro, Enrique and Mas-Tur, Alicia. 2012. "Women entrepreneurship in small service firms: Motivations, barriers and performance." *The Service Industries Journal*. 32(15):2489–2505.
2. Amabile, Teresa. 1993. "Motivational synergy: Toward new conceptualization of intrinsic and extrinsic motivation in the workplace." *Human Resource Management Review*. 3(3):185-201.
3. Audretsch, David. 2007. "Entrepreneurship capital and economic growth." *Oxford Review of Economic Policy*. 23(1):63–78.
4. Arasteh, Hamidreza and Enayati, Taraneh and Zameni, Farshideh and Khademloo, Atefeh. 2012. "Entrepreneurial personality characteristics of University students: A case study." *Social and Behavioral Sciences*. 46:5736-5740.
5. Babović, Marija. 2012. *Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
6. Badulescu, Alina. 2010. "Entrepreneurial Motivations: Are Women Driven By Different Motivators Than Men?" *Annals of Faculty of Economics*. 1(2):358-364.
7. Block, Jörn and Sandner, Philipp. 2009. "Necessity and opportunity entrepreneurs and their duration in self-employment: evidence from German micro data." *Journal of Industry, Competition, and trade*. 9(2):117-137.
8. Boden JR, Richard and Nucci, Alfred. 2000. "On the Survival Prospects of Men's and Women's New Business Ventures." *Journal of Business Venturing*. 15(4):347-362.
9. Buttner, Holly and Moore, Dorothy. 1997. "Women's organizational exodus to entrepreneurship: Self-reported motivations and correlates with success." *Journal of Small Business Management*. 35(1):34-46.
10. Chatterjee, Chirantan and Ramu, Swapinka. 2018. "Gender and its rising role in modern Indian innovation and entrepreneurship." *IIMB Management Review*. 30(1):62-72.
11. Chen, Guangjin and Li, Jun and Matlay, Harry. 2006. "Who are the Chinese private entrepreneurs? A study of entrepreneurial attributes and business governance." *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 13(2):148-160.
12. Dhaliwal, Spinder. 2008. "Business Support and Minority Ethnic Businesses: Asian, Korean and African-Caribbean Businesses in England." *Journal of Immigrant & Refugee Studies*. 6(2):230-246.
13. Gartner, William. 1989. "Some Suggestions for Research on Entrepreneurial Traits and Characteristics." *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 14(2):27-34.
14. Gundry, Lisa and Ben-Yoseph, Michael and Posig, Margaret. 2002a. "Contemporary perspectives on women's entrepreneurship: a review and strategic recommendations." *Journal of Enterprising Culture*. 10:67-86.
15. Gundry, Lisa and Ben-Yoseph, Michael and Posig, Margaret. 2002b. "The status of women's entrepreneurship: pathways to future entrepreneurship development and education." *New England Journal of Entrepreneurship*. 5:39-50.
16. Haynes, Paula and Brockman, Beverly. 2009. "Satisfaction, Stress, and Entrepreneurial Intentions." *Academy of Entrepreneurship Journal*. 15(1-2):1-23.
17. Heilbrunn, Sibylle and Davidovitch, Liema. 2011. "Juggling Family and Business: Work - Family Conflict of Women Entrepreneurs in Israel." *The Journal of Entrepreneurship*. 20(1):127–141.
18. Heilman, Madeline and Chen, Julie. 2003. "Entrepreneurship as a solution: the allure of self-employment for women and minorities." *Human Resource Management Review*. 13(2):347-364.
19. Hessels, Jolanda and Van Gelderen, Marco and Thurik, Roy. 2008. "Entrepreneurial motivations, aspirations and their drivers." *Small Business Economics*. 31(3):323-339.

20. Hughes, Karen. 2006. "Exploring Motivation and Success Among Canadian Women Entrepreneurs." *Journal of Small Business and Entrepreneurship*. 19(2):107-120.
21. Hughes, Karen. 2003. "Pushed or Pulled? Women's Entry into Self-Employment and Small Business Ownership." *Gender, Work & Organization*. 10(4):433-454.
22. Iredale, Robyn. 2005. "Gender, immigration policies and accreditation: valuing the skills of professional women migrants." *Geoforum*. 36:155-166.
23. Ismail, Khalid and Ahmad, Abdul and Gadar, Kamisan and Yunus, NKY. 2012. "Stimulating factors on women entrepreneurial intention." *Business Management Dynamics*. 2(6):20-28.
24. Jyoti, Jeevan and Jyoti, Sharma and Kumari, Anita. 2011. "Factors affecting orientation and satisfaction of women entrepreneurs in rural India." *Annals of Innovation & Entrepreneurship*. 2:1-11.
25. Keser, Jasminka. 2014. "Importance of women and women entrepreneurs education for new technologies: an analysis of policy documents." *Education for Entrepreneurship - E4E*. 4(2):53-66.
26. Kirkwood, Jodyanne. 2009. "Motivational factors in a push-pull theory of entrepreneurship." *Gender in Management: an International Journal*. 24(5):346-364.
27. Lee-Goselin, Hélène and Greese, Jacques. 1990. "Are women owner-managers challenging our definitions of entrepreneurship?" *Journal of Business Ethics*. 9(4-5):423-433.
28. Leszczyński, Dariusz. 2014. "The investigation into motivations, success factors and barriers among women small business owners: An overview of extant literature." *International Journal of Management and Economics*. 39:108-125.
29. Lewis, Patricia. 2013. "The Search for an Authentic Entrepreneurial Identity: Difference and Professionalism among Women Business Owners." *Gender, Work & Organization*. 20(3):252-266.
30. Manolova, Tatiana and Brush, Candida and Edelman, Linda and Shaver, Kelly. 2011. "One Size Does Not Fit All: Entrepreneurial Expectancies and Growth Intentions of US Women and Men Nascent Entrepreneurs." *Feminist Economics*. 24(1-2):7-27.
31. Mallon, Marry and Kohen, Laurie. 2001. "Time for a change? Women's accounts of the move from organizational careers to self-employment." *British Journal of Management*. 12(3):217-230.
32. McClelland, Emma and Swail, Janine and Bell, James and Ibbotson, Patrick. 2005. "Following the pathway of female entrepreneurs. A six country investigation." *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*. 11(2):1-28.
33. Murphy, Kevin and Shleifer, Andrei and Vishny, Robert. 1992. "The Transition to a Market Economy: Pitfalls of Partial Reform." *Quarterly Journal of Economics*. 107(3):889-906.
34. Naffziger, Douglas and Hornsby, Jeffrey and Kuratko, Donald. 1994. "A proposed research model of entrepreneurial motivation." *Entrepreneurship Theory and Practice*. 18(3):29-42.
35. Nhemachena, Charles and Murimbika, Mc Edward. 2018. "Motivations of sustainable entrepreneurship and their impact of enterprise performance in Gauteng Province, South Africa." *Business Strategy and Development*. 2:1-14.
36. Orser, Barbara and Riding, Allan. 2016. "Women entrepreneurs in Northern Canada: contexts and challenges." *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*. 27(2-3):366-383.
37. Poggessi, Sara and Mari, Michela and De Vita, Luisa. 2015. "Family and work-life balance mechanisms: What is their impact on the performance of Italian female service firms?" *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*. 16(1):43-53.

38. Ryan, Richard and Deci, Edward. 2000. "Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being." *American Psychologist*. 55(1):68-78.
39. Schere, Jean. 1982. "Tolerance of Ambiguity as a Discriminating Variables between Entrepreneurs and Managers." *Proceedings of the Academy of Management*. 42(4):404-408.
40. Segal, Gerry and Borgia, Daniel and Schoenfeld, Jerry. 2005. "The motivation to become an entrepreneur." *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*. 11(1):42-57.
41. Shane, Scott and Venkataraman, Sankaran. 2000. "The promise of entrepreneurship as a field of research." *Academy of Management Review*. 25(1):217-226.
42. Shane, Scott and Kolvereid, Lars and Westhead, Paul. 1991. "An exploratory examination of the reasons leading to new firm formation across country and gender." *Journal of Business Venturing*. 6(6):431-446.
43. Shinnar, Rachel and Young, Cheri. 2008. "Hispanic Immigrant Entrepreneurs in the Las Vegas Metropolitan Area: Motivation for Entry into and Outcomes of Self-Employment." *Journal of Small Business Management*. 46(2):242-262.
44. Sloka, Biruta and Kantane, Inara and Avotins, Valdis and Jermolajeva, Elita. 2014. "Analysis of Entrepreneur's Motivation to Start Business (Comparative Studies in Latvia in Comparison with Canada, USA, Mexico)." *European Integration Studies*. 8:152-158.
45. Stevenson, Howard and Jarillo, Carlos. 1990. "A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management." *Strategic Management Journal*. 11:17-27.
46. Tanveer, Muhammad and Zafar, Sarah and Shafique, Raheel and Jhangir Malik and Rizvi, Syed. 2013. "Motivational Factors and Students Entrepreneurial Intention in Pakistan." *Journal of Basic and Applied Scientific Research*. 3(4):263-269.
47. Tomski, Piotr. 2014. "Entrepreneurship as a Career Choice. The Empirical Perspective." *Polish Journal of Management Studies*. 9:244-253.
48. Verheul, Ingrid and Thurik, Roy and Hessels, Jolanda and Van der Zwan, Peter. 2016. "Factors Influencing the Entrepreneurial Engagement of Opportunity and Necessity Entrepreneurs." *Eurasian Business and Economics Society*. 6(3):273-295.
49. Verheul, Ingrid and Carree, Martin and Thurik, Roy. 2009. "Allocation and Productivity of Time in New Ventures of Female and Male Entrepreneurs." *Small Business Economics*. 33(3):273-91.
50. Wilson, Fiona and Marlino, Deborah and Kickul, Jill. 2004. "Our entrepreneurial future: Examining the diverse attitudes and motivations of teens across gender and ethnic identity." *Journal of Developmental Entrepreneurship*. 9(3):177-197.
51. Wright, Mike and Robbie, Ken and Ennew, Christine. 1997. "Serial entrepreneurs." *British Journal of Management*. 8(4):251-258.
52. Yukongdi, Vimolwan. 2018. "Motivational Factors, Facilitators, Obstacles and Gender Differences: An Exploratory Study of Thai Entrepreneurs." *PEOPLE: International Journal of Social Sciences*. 4(1):288-297.